Tatyana Ilieva
(Bulgaria, Sofia, Cyrillo-Methodian Research Centre – Bulgarian Academy of sciences)

On the Question of Letter Names in the Old Bulgarian Alphabets. The Names of the First Three Letters of the Ennead of the Hundreds. An Interpretation of Their Paratactic Relations in the Acrostic*

Abstract: The article revisits the question of the names of the letters in Constantine-Cyril's alphabet in the context of the author's thesis that each Glagolitic sign has not only a phonet-ic and numerical value but also a conceptual meaning. The structure of the Glagolitic alpha-bet as a system of conceptograms is based on Christian dogma and sacred history, whose individual elements become signifieds through the graphic form, numerical value, and names of the letters. Drawing on a comprehensive linguistic, theological-philosophical, and cultural analysis, the author examines the names of each of the first three Glagolitic letters belonging to the hundreds series, first individually and then as elements of the acrostic.
Keywords: Old Bulgarian alphabets, Glagolitic Book of Names, semiotics.

Татяна Илиева
(България, София, Кирило-Методиевски научен център,
Българска академия на науките)

Към въпроса за литеронимите в старобългарските азбуки. Наименованията на първите три букви от енеадата на стотиците. Тълкуване на паратактичните контекстуални връзки в акростиха*

Един от съществените и дискусионни въпроси, свързани с изучаването на глаголическото писмо, засяга наименованията на буквите – дали те са съставяли първоначално свързан текст (азбучна молитва), чието предназначение е било да облекчава заучаването реда на буквите и тяхното наизустяване, или са били само отделни названия без връзка помежду си, които на по-късен етап са били навързани контекстуално, така че да формират смислови и граматически съчетания.

Буквените наименования са документирани в абецедарите (списъци с букви в средновековни книги на латински език), Азбучната молитва на Константин Преславски, трактата „За буквите“ на Черноризец Храбър, както и в някои по-късни църковнославянски дидактични стихотворения от жанра „Тълковна азбука“. Косвено за тях можем да съдим и по акронимите в азбучните акростихове, вградени в цикли стихири.

Повечето наименования са пълнозначни славянски думи, често в контекстуално зависима граматическа форма, по-рядко служебни или такива с неясен произход, които са тълкувани поразному в науката: за едни се твърди, че имат прабългарско потекло, за други – че са звукоподражателни или прости акрофонични срички, за трети – че представляват своеобразни съкращения.

Всички тези въпроси – за оригиналния вид на именослова, за реконструкцията на първоначалния азбучен акростих, за произхода на литеронимите, са разглеждали от разни гледни точки редица учени.[1]

Пръв българският литературовед Емил Георгиев насочва вниманието си към изследване на взаимовръзката между азбучните стихове и буквените названия. Той лансира тезата за възникването на литеронимите от незапазен днес акростих – вероятно евхичен текст, дело на самия Константин Кирил Философ, превърнал се впоследствие в модел за създаване на подобни акростишни творби и от други книжовници и дал началото на жанра на азбучните молитви, което обяснява разнообразието от думи и форми, репрезентиращи славянските букви. Акростихът се наизустявал, като по този начин се запаметявал редът на буквите. В по-нататъшното приложение на азбуката за дидактични нужди някой виден и влиятелен книжовник и учител, като св. Климент Охридски, съкратил един от битуващите варианти на азбучния акростих до заучаване само на началните думи от всеки ред. Така от него произлизат названията на буквите в азбуката (Георгиев/Georgiev 1939).

Към мнението на Е. Георгиев за наличието на първоначален акростих-образец на буквените имена се присъединява и чешкият палеославист Фр. Мареш, който отъждествява текста му с открития от него в ркп. Q I 1202 л. 367 об. РНБ Птб. Той привежда аргументи в полза на тезата, че всеки пореден стих не просто започва със съответната буква от азбуката, но и съдържа цялото ѝ име в последователността, както е според глаголицата (Mareš 1964: 24). Многообразието от репрезентативни за отделните букви думи и форми по негово мнение е обяснимо с факта, че не всички наименования са съхранили изначалния си облик в оригиналния акростих, а някои са претърпели промяна.

Линията, зададена от Е. Георгиев и Фр. Мареш, продължават западноевропейските палеослависти от по-ново време Х. Миклас, У. Федер, Р. Марти, и от българската школа Б. Велчева.[2] Те провеждат през 1999 г. във Виена дискусия относно реконструкцията на глаголицата в първоначалния ѝ вид, изводите от която са изложени в специално издание, посветено на срещата (Miklas 2000). Материалът е систематизиран и представен под формата на множество синоптични таблици, улесняващи по-нататъшното изследване на проблематиката в научните среди.

Въз основа на наблюденията си върху най-старите запазени абецедари – Парижки, Бандуриев, Стокхолмски, Турски, Б. Велчева обобщава, че названията на буквите в тях съдържат някои древни черти, припокриващи се със сведенията за произношението на вокалите и консонантите в старобългарския език, които ни дават други по-надеждни източници (Велчева/Velcheva 1983: 25).

Буквените имена в славянските исторически азбуки са предмет на изучаване и от страна на Т. И. Иванова. Въз основа на своето проучване върху литеронимите тя заключава, че те са били създадени за глаголицата и че целта на Константин Кирил очевидно е била да се разграничи от гръцката азбука не само със своеобразния графичен облик на изобретените от него букви, но и с названията им, незаимствани от гръцки дори при знаците за привнесени с лексикални заемки специфични гръцки звукове, за които, разбира се, репрезентативни съответствия в приемащия език не са били налични (Иванова/Ivanova 1969: 53).

* Изследването се финансира от Проект МС 205/07.04.2022 „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

[1] Вж. обзора на научната литература по въпроса, както и библиография по темата у Димитрова/ Dimitrova 2021: 117-155.

[2] Обстоен преглед на изследванията и изводите, както и библиография вж. у Miklas 2018.

Становище относно славянските литеронимиизразява и Ю. Степанов. Според него за реконструкция на глаголическия именослов следва да се обърнем към западноевропейската писмена традиция (латинска, руни, готска), предвид факта, че между тези писма и славянските исторически азбуки се откриват редица общи елементи, по отношение както на определени буквени названия, така и на мястото им в азбучната последователност (Степанов/Stepanov 1991). Т. Иванова подлага на основателна критика едно такова схващане, доколкото подобна съпоставка с нехристиянска културна традиция според изследователката е съвършено неплодотворна (Иванова/Ivanova 2004: 81)

От същия ракурс – с оглед на евентуалните чужди влияния върху съставянето на славянския азбучен именослов, подхожда към въпроса и белгийската изследователка от еврейски произход Ж. Вереекен. Тя изтъква, че е възможно да има връзка между юдейската традиция и установената у славяните практика да преподават азбуката на децата посредством „представителни (репрезентативни) думи“, образуващи заедно дидактико-религиозен стих, а впоследствие, извадени от неговия цялостен контекст, да се трансформират в отделни буквени названия, нуждаещи се от обяснение (Вереекен/ Vereeken 1995).

Въпросите около славянската литеронимия занимават и учените символисти. Доразвивайки тезата на своите предходници, К. Ериксон (Ericsson 1970) и Г. Чернохвостов (Kiparsky 1968) възприемат буквите в глаголицата като идеограми, изградени от няколко графични символа. А. Самилов пръв разглежда семантиката на глаголическите знаци в по-широк аспект – като формирана, от една страна, въз основа на буквената идеограма, и от друга – на смисъла на името ѝ (Samilov 1970).

Проблематиката, свързана с глаголическия азбучен акростих, провокира изследователското любпитство и на тандема Фр. Винке и Р. Детрез. В него те откриват възможна взаимовръзка с тълкуването на азбучния 118 псалом от блажен Йероним.[3] Всяко от буквените наименования според белгийските учени е ключова дума, която означава определено сакрално понятие и има някакъв духовен смисъл (Vynke, Detrez 1992). За съжаление обаче те трактуват твърде фриволно някои имена на букви в разрез с данните от изворите, което намалява приноса на иначе интересната им работа (Димитрова/Dimitrova 2021: 145).[4]

Подобно на тяхното мнение изказва и Л. Б. Карпенко, която също обръща специално внимание на буквените наименования. Според нея те имат предназначението директно да явят скрито присъстващата в буквите символика. Тя забелязва, че редица от славянските литеронимикато ꙗзъ, добро, покой, слово, чрьвь, съвпадат с Божиите имена от Свещеното писание и Ареопагитиките на Псевдо-Дионисий Ареопагит, което навежда на мисълта, че всяка буква означава някакъв образ и изразява идея (Карпенко/Karpenko 1998: 81).

Интерес към темата проявява и Л. Савелиева. В азбучния акростих тя вижда закодиран от Константин-Кирил текст на проповедническо слово, насочено към всички, които се приобщават към новата писмена култура (Савельева/Savel'eva 1994: 21). Жанровата специфика на творбата според изследователката определя преобладаването на повелителната форма за 2 л. при глаголните форми (Савельева/Savel'eva 1994: 17).

[3] В писмо №30 Ad Paulam (Migne, PL, 22, col. 443-444) бл. Йероним обяснява азбучния 118 псалом, разпределяйки 22-те букви от еврейската азбука на седем смислови и лексикални групи, които в съвкупността си изразяват послание, свързано с числото 7 и са ключ към Евангелието на св. Йоан Богослов. Вж. още по въпроса у Димитрова/ Dimitrova 2021: 136.

[4] Такива несъществуващи имена са напр. цѣдръ, цѣлить, чоуіѫ, выспрь.

В обобщителното си изследване върху съвременните теории за произхода на глаголицата И. Димитрова заключава, че за обяснението на буквените имена важно значение има намирането на теоретичния принципен модел, залегнал в основата на тяхното създаване (Димитрова/Dimitrova 2021: 117).

Въпреки постоянния интерес на изследователите към произхода на глаголицата и творчеството на създателя ѝ Константин-Кирил Философ, въпросите за значението на буквените имена в първата славянска азбука, възстановяването на контекстуалната връзка между тях и съдържанието на акростиха и до днес не са получили задоволително обяснение.

В тази статия ще се опитам да изразя своята гледна точка за литеронимите в първата славянска азбука, поставяйки въпроса в контекста на споделяната от мене теза, че в качеството си на букви от мисионерско писмо глаголическите знаци освен фонетично и числово значение притежават и концептуално такова. Съдържателната му страна са християнската догматика и свещената история, които намират символно изражение в трите страни на всяко едно от писменàта:

- първо, подчинената на сакралната геометрия графика,
- второ, тяхната числова стойност
- трето, наименованието им.

Основания в полза на поддържаното от мене схващане, въпреки отсъствието на автентични сведения за вложена от автора символика в глаголическите букви, са:

- от една страна, проникнатата от богата образност и алегорика източно-християнска култура, чийто дух отразяват мирогледът на твореца и неговото творение,
- от друга, мисията, за която писмото е изначално предназначено – да обслужва утвърждаването на новата вяра у наскоро присъединеното към Христовата Църква славянство,
- не на последно място, формирането на азбучна тълкувателна традиция около т. нар. сакрални писма, каквито са староеврейското и гръцкото.

Това, което отличава предлаганата разработка от предходни символични тълкувания върху литеронимите от Константин-Кириловата азбука, е, че в нея те не се изследват сами за себе си, а в тяхното отношение към другите семантични равнища от системата на писмото, като освен обсъжданата и по-рано от някои учени вероятна тяхна взаимовръзка с буквените фигури в глаголицата се търси подобна зависимост и от значението на писмото като десетична числова система.

Спецификата на изследвания обект предпоставя епистемологичния релативизъм и субективния характер на някои от разсъжденията, които са по-скоро в кръга на вероятното, отколкото на реалната фактология. Пристъпвам към анализа с уточнението, че предлагам на читателя собствена интерпретация, която обаче, макар и спекулативна, се съобразява със спецификите на културата, формирала автора и неговото произведение, и не внедрява в тях нехарактерни за източнохристиянския мироглед представи, откъдето следва, че може да се приеме за вярна и уместна.

По-нататък, прилагайки комплексен лингвистичен, богословско-философски и културологичен анализ, разглеждам името на първите три глаголически букви, принадлежащи към реда на стотиците (в моето тълкуване това са знаците от свещеноисторическия период на Милениума), най-напред поотделно, а после и в състава на акростиха.

1. Използвам следните източници:

- Абецедари от X–XV в. (Велчева/Velcheva 1985: 20-26; Marti, Veder 2000: 227-243; Илиева/Ilieva 2014; Димитрова/Dimitrova 2021):

Преславски, Парижки, Мюнхенски, Бандуричев, Стокхолмски (Дивишев), Турски, Чайнички, Радославов и др.;

• О писменехъ Чрьноризьца Храбра, по Лавр. преп. от 1348 г. (Куев/Kuev 1968; Джамбелука-Коссова/Dzhambeluka-Kossova 1980);

• Църковнославянски химнични творби с азбучни акростихове в канони и цикли стихири:

- Цикъл азбучни стихири за Предпразненство на Рождество Христово и За Богоявление, по Скопски преп. от XIII и с допълнения по Хлуд. XIV в. (по Иванова-Константинова/Ivanova-Konstantinova 1971: 350-365);
- Заупокойни азбучни стихири, Требник, по срб. преп. XIII в., РНБ, О. п. 1.14 (Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968).

• Произведения от жанра Тълковна азбука („Азбучна молитва“ в Христоматия/Christomatia 1974: 50-51):

- Азбучна молитва, по Синод. преп. от XII в., л. 2–3;
- Азъ єсмь всемоу мироу свѣтъ, I ред., по ркп. Йос.-Вол. 529 (II полов. XVI в.), л. 540б–541б (Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 54-56)
  II ред. Азбука на Иван Федоров. Львов, 1574 (Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 56-57);
- Азъ преже о Господѣ Бозѣ начинаю вѣщати – по преп. РГБ, ТСЛ 408 (М. 1345), л. 483б-465 (Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 57-58);
- Азъ есмь Богъ, по преп. БАН, 13.3.21, л. 8-8б и РНБ, Погод., № 1615 (1632), по Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 58-59[5];
- Азъ есмь Богъ первый – по преп. РНБ, Погод. 1675, л. 240б-241б (Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 59-60);
- Азбоука об Адамѣ – по преп. РНБ, Q.I.1130, л. 294–295 (Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 60-61).[6]

2. Аналитична част

2.1. Име на деветнадесетата глаголическа буква ь и нейната символика

Деветнадесетото място в буквената редица на първата славянска писменост (между ПОКОИ и СЛОВО) принадлежи на буквата ь (РЬЦИ). Това ѝ разположение, от една страна, съответства на подредбата в гръцката азбука, където Р следва П и предхожда Σ,

[5] Текстът на древната тълковна азбука„Азъ есмь Богъ“ е засвидетелстван в състава на 2-рата редакция на „Сказание за буквите“ от Черноризец Храбър. Тази акростишна творба е достигнала до наши дни в редица преписи. Публикувана е многократно според преписа в Берлинския сборник от XIII-XIV век, като се почне от В. Караджич, И. В. Ягич, П. А. Лавров и др. учени. Текстът на азбуката „Азъ есмь Богъ“ от Берлинския сборник е интересен с това, че съдържа много близки паралели с текста от 2-рата редакция на Тълковната азбука „Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ“, а в някои случаи и с текста от първата ѝ редакция. Освен това акростихът „Азъ есмь Богъ“ е много близък тематично и с „Азбука за Христос“. И двете съчинения са посветени на трагичната съдба на Богочовека, на разпятието на Христос. Вж. Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 49.

[6] Древният произход на изградената въз основа на славянските буквени имена тълковна акростишна творба, известна под названието „Азбуката за Адам“, се потвърждава от видимото стилистично влияние на старата апокрифна книжнина върху нея, както може да се съди по отделните ѝ текстови и тематични сходства с апокрифите за Адам и сътворението на света. Друг довод в полза на старинността на това произведение са наличните му в ръкописните сборници устойчиви комбинации с апокрифи - неопровержимо свидетелство за вече утвърдена писмена традиция. Вж. още аргументи по въпроса у Демкова, Дробленкова/Demkova, Droblenkova 1968: 53.

определяйки по този начин ѣ като една от буквите „по гръцки образец“. От друга страна, вече съобразно глаголическата десетична числова система, пък я поставя в средата на първата глаголическа синтагма, обединяваща първата единица, първата десетица, първата стотица, първата хиляда и неброимата десетохиляда, възприемана като образ на безкрая.

безброй	ⰵ 10000									Еон
хиляди	1000 ⰹ	2000 ⰻ ,ⰹ	3000 ⰼ	4000 ⰽ	5000 ⰾ	ⰿ/ⱑ / ⱏ 6000	7000 ⰿ,ⰾ	8000 ⰾ	9000 ⰿ	Есхатон
стотици	100 ⱏ	200 ⱑ	300 ⱁ	400 ⰾ/ⰽ	500 ⱃ	600 ⱏ / ⱑ	700 ⱀ	800 ⰴ/ⰹ	900 ⱂ	Милениум
десетици	10 ⰾ ,ⰿ 10	20 ⰸ	30 ⰻ	40 ⰿ	50 ⰺ	60 ⰾ	70 ⰿ	80 ⰽ	90 ⰿ	Христов век
единици	1 ⰰ	2 ⰲ	3 ⰳ	4 ⰴ	5 ⰵ	6 ⰶ	7 ⰷ	8 ⰸ	9 ⰹ	Генезис

Във всички абецедари, които дават и имената на писменàта, тази буква е засвидетелствана с наименованието РЬЦИ/РЦИ, повелителна форма от глагола рещи ‘казвам’, т. е. ‘кажѝ’:

ѣ	ѣ recí	ѣ Ⲣ	ριτζίη		ѣ rci	ѣ Ⲣ	ѣ	ѣ Ⲣ	ѣ
ⷭ	cʃlóuo	ⷭ Ⲥ	σθόβω	ⷭ	ⷭ slovo	ⷭ Ⲥ	ⷭ	ⷭ Ⲥ	ⷭ
ⷬ	tordo	ⷬ Ⲧ	ντβέρδω	ⷬ	ⷬ trdo	ⷬ Ⲧ	ⷬ	ⷬ Ⲧ	ⷬ
ⷮ	ⷯ hic	ⷯ ◊	ἤκ	ⷯ	ⷯ uk	ⷯ ⷪ	ⷮ	ⷯ ⷪ	ⷯ
ⷶ	fort	ⷶ Ф	φέρωτ	ⷶ	Ф frt	Ф ⷰ	ⷶ	Ф	Ф
ⷱ		ⷧ χ	χέρ	ⷧ	ⷧ hir	ⷧ χ	ⷧ	ⷧ χ	ⷧ
ⷩ	ot	ⷩ ⷫ	ὥτ	ⷩ	ⷩ ot	ⷩ Ѿ	ⷫ	ⷩ Ѿ	Ѿ
	pe	Р п	-	ⷢ	ⷲ šć́a	ⷲ ь	ⷫ	ⷲ ⷰ	Ф
ⷲ		ⷲ Ц	τζῆ	ⷲ	ⷲ ci	ⷲ Ц		ⷲ Ц	ⷲ

ЛЕГЕНДА

1 – Преславски, начало X в.

2 – Парижки, XI–XII в.

3 – Мюнхенски, кирил.-глаг. XII в.

4 – Бандуриев XIII в.

5 – Рочки XIII в.

6 – къснi чешки

7 – Стокхолмски XIV в.

8 – Чайнички XIV–XVв.

9 – Турски XIV в.

10 – Радославов XIV–XV в.

От синоптичната таблица на азбучните акростишни творби, привлечени в нашето изследване, също се вижда, че в преобладаващото число случаи (6 от всичките 11) като

акроним се явява или някоя спрегната форма на ρєцѝ, или отглаголното съществително от неговата основа ρєчєниѥ. Четири пъти се среща думата ρѫцѣ, и по един път са застъпени контекстуално обусловените репрезентанти на буквата ρадоватиса и ρазделити

Азбучна молитва	Роуцѣ бо свои горѣ въздѣю присно
Рождествен акростих	Рьци, Исаиѥ, навѣ …
Богоявленски акростих, по изд. на Кл. Иванова	Рѫцѣ ми и срце ннѣ трепещетѣ тебе вл̂ко …
Богоявленски акростих, по изд. на Стипчевич	Роуцѣ и ср*ь(дце мнѣ трепещеть Радоуи се Їоудо сь двдомь
Заупокойни стихири	Роуцѣ и wчи и оумъ вьз̂ѣвь на высотоу стительсцѣи слоужьбѣ сподоблень бывь…
Аз преже о господе бозе начинаю вещати	Речение дха стого вселенyю исполни.
Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ 1 ред.	Реч(е) г(оспод)ь пастѵхом: съберите всѧ wвца моѧ
Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ 2 ред.	Разделиша ризы моѧ себѣ[12]
Азъ есмь богъ	Рцѣте, безакоынии
Азъ есмь богъ первый	Рцете, жидове, беззакоии.
Азбука за Адам	Рцѣте, пр(о)роци, славy б(ож)ию, хотѧщю на земли w̃ д(є)вы родитиса.

Фр. Винке и Р. Детрез отбелязват, че името ⱢЦИ, също както ⱰЗЪ, ИЖЄ и ѺНЪ, се състои от три букви (фонеми). Те интерпретират този факт символично – като отнесеност на посочените наименования към Твореца, а конкретно за ⱢЦИ – и от идейната позиция за тъждество между актовете на словесното изричане и творческото съзидание, разбирано в новозаветен смисъл – като окончателно творение (Димитрова/Dimitrova 2021:141).

В моето тълкувание буквеното начертание на глаголическия знак ⱏ (ⱢЦИ) е огледална проекция на гръцката буква Р (RHO). Съзерцаван в състава на предложената от мене глаголическа матрица[7], която по същината си е своеобразна обърната христограма, ⱏ (ⱢЦИ) може да бъде определен подобно на Р от знака ☧ (ХИ-РО) като образ на египетски кръст Анх, символизиращ слънцето на върха на световната ос (Шевалие, Геербрант/ Shevalie, Geerbrant 1996: 549). Само че насоченият надолу ⱏ (ⱢЦИ), на свой ред, преосмислен в християнски аспект, означава слязлото на земята Слънце на правдата.

[7] Генеративен модел на глаголическите букви, образуван по обратен път - чрез мисленото им наслагване една върху друга. Представлява сложно-съставна фигура, изградена на принципа на припокриващи се правоъгълна и полярна координатна система с обща начална точка, която се явява условен и абстрактен образ на мирозданието и свещената история. В зависимост от мястото на всяка буква в този строеж се определя и нейното символно значение. Илиева/Ilieva 2025: 37-38.

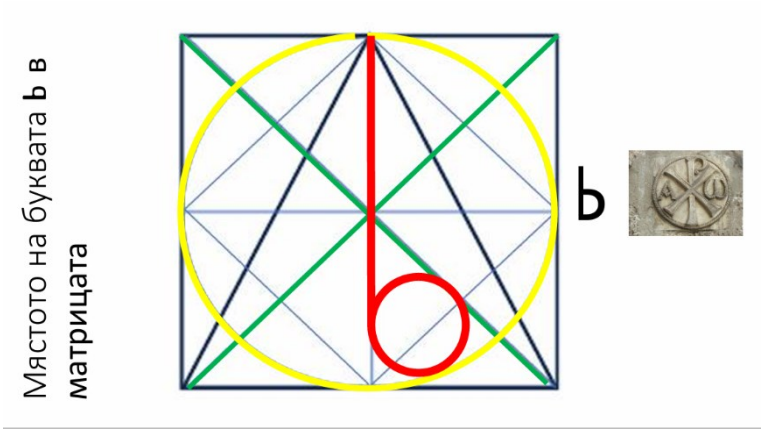

Каква връзка би могло да има това с осмислянето на буквеното име РЦИ?

В тълкуванията на еврейската азбука, на свой ред, формата на буквата ר , съответна на славянската РЦИ и предполагаем неин първообраз според някои изследователи, се отъждествява с развит (разгърнат) знак י (евр. יוד, lege Йуд), отговарящ на Ѱ ИЖЄ[10], а името ѝ (евр. רֵישׁ, lege РЕШ) означава ‘глава’ (Кроули/Krouli 2011). В този смисъл, доколкото главата се смята за соларен принцип в човека (разбирай ‘център на човешкото съзнание’), а глаголическият знак РЦИ, както видяхме, в качеството си на обърнат египетски кръст Анх означава Истинното Слънце, което е Иисус Христос, можем да приемем, че думата *глава*, ако и в славянските езици да не започва с буквата Р, се явява също ключ към нейното символно значение в Константин-Кириловото писмо.

Главата, освен това, се издига над тялото и затова може да означава и ‘владика, цар’. И не на последно място, като в еврейския, така и в славянските езици, думата *глава* конотативно се свързва с понятията *начало* и *начело*, например Словото като *начало* на всичко или Христос като *Глава* (сиреч *начело*) на Църквата.

С буквата ר в еврейски започва и думата рави רבי (от корен רב ‘велик’) с буквално значение ‘господин мой’, ‘учител мой’. Съответно в старобългарските глаголически паметници с ь се пише заемката ꙗви, ꙗвоуни, с която учениците наричат Христос (Йо 1:38, 20:16).

И така, буквата РЦИ ни напомня: Глава на Църквата и неин Учител с главна буква е Иисус Христос – Първият и Последният. В този смисъл можем да твърдим, че макар и името на буквата в славянските азбуки да има друго значение, нейната идеограма запазва същата семантика, която има в древните писмени традиции.

На принципа на абревиатурата ЇХѲѴС ‘риба’, получена от първите букви на думите във вероизповедната формула: **Ї**НСОУС **Х**РІСТЪОС **Ѳ**ЕОЎ **Ѵ**ІѴОС **С**ѠТЪНР (т.е. „Иисус Христос, Син Божи, Спасител“), бихме могли да възприемем и литеронима РЦИ като съкращение от началните букви на трите думи: **Р**АВИН[8] (Учител/Глава) на **Ц**ЪРКВАТА [Е] **И**ИСУС. И наобратно: ИЦР (= и̑ ц҃р): И<ИСУС> [Е] ЦАР, доколкото ц҃р е обичайно подтитлово съкращение в старобългарските паметници на думата ЦѢСАРЬ

[8] Заемката се среща в евангелията. Вж. СтбР II: 560.

ꙗввн *м нескл* Учител, наставник. **вы же не нарицаите сѧ равъвн. единъ бо естъ вашъ оучитель хъ** *M* Мт 23.8 *ЗІ* **і абье пристѫпь къ нсвн реуе емоу. радоуи сѧ равьви** *M* Мт 26.49*А*, *Б* **она же оѣсте емоу равꙋвн. еже глетъ сѧ съказаемо оучителю** *M* Йо 1.39 *З А О* **глашѧ емоу оученици. ꙗввн** *А* Йо 11.8*М*. Гр. ῥαββί ῥαββουνί От евр rabbi ’господарю мой’. Срв. също ꙗввоуни:

ꙗввоуни *м нескл.* Учител, наставник. **слѣпецъ же гл҃а емоу. ꙗввоуни да прозьрѭ** *M* Мк 10.51. **она гл҃а емоу. евреискы ꙗввоуни. еже нареуетъ сѧ оучителю** *M* Йо 20.16. Гр. ῥαββουνί. От евр. rabbuni ’господарю мой, повелителю мой’.

‘цар’ (СтбР I: LXXXIV). Така в повелителната форма РЦИ ‘кажи’ всъщност енигматично е заложено какво трябва да изповяда човек. И той го изрича като закодирана със секретен шифър тайна.[9]

По-горе при прегледа на акронимите за знака ѣ, използвани в привлечените към изследването азбучни акростишни произведения, видяхме, че друга обикната дума за репрезентация на тази буква в акростишните творби е РѪКѦ, РѪЦѢ ‘ръка, ръце’. Х. Миклас също посочва тази дума като алтернативен акрофоничен ключ за буквата ѣ освен РЦИ (Miklas 2007, abb. III, Димитрова/Dimitrova 2021: 122). Интересно е, че тя е засвидетелствана в Азбучната молитва на К. Преславски, за която белгийската изследователка от еврейски произход Жанин Вереекен допуска влияние от юдейската традиция на азбучните псалми. Тя установява, че за литеронимите на някои букви в Константин-Кириловото писмо се усвояват имената на съответстващите им писменà в еврейската азбука, а при други за такива се използват наименования на други букви от същата писменост. Що се отнася до акронима РѪЦѢ ‘ръце’ за РЦИ у К. Преславски, който също се влияе от еврейското писмо, Ж. Вереекен отбелязва, че в еврейската азбука има буква с име ‘ръка’, макар и това да не е буквата за звука Р, а друга, а именно כ (КАФ).

Как бихме могли да тълкуваме символиката на 19-ата буква по смисъла на този акроним? В Библията Божията десница се явява символ на мощ, творчество и влияние върху света, има значение на благословия. Протегнатата отворена ръка символизира възможен съюз, приемане и предаване. Протегнатите ръце изобразяват предаване на сила и енергия или проявление на тази енергия и сила (Шевалие, Геербрант/Shevalie, Geerbrant 1996: 318). Ако съответната на ИЖЄ[10] староеврейска буква י (Йуд ‘горен крайник, мишца, ръка’) може да се асоциира с непроявения Бог, то כ (Каф ‘длан, китка’), с която символно се съотнася знакът ѣ (РЦИ) е проявеният Бог (Каф — Телемапедия | Энциклопедия Телемы и Магии). Дланта символизира връзката с Всевишния, ръката Му, положена върху всеки вярващ:

> „Ти си ме обградил и си положил ръката Си върху мен“ – обръща се Псалмопевецът към Бога с благодарност (Пс. 139: 5).

Забележително е, че енеадата на стотиците (в моето тълкувание на глаголическите букви тя е образ на Милениума – Царството Божие тук на земята, ще рече ерата на Светата Христова Църква, започва с РЦИ, като идеограма, означаваща ‘глава’ и завършва с ЦИ, знака-символ на Църквата като Тяло Христово. Още по-удивителен е асонансът между имената на тези две букви, разположени в началото и края на третия паратактичен ред[10] от глаголическата азбука: РЦИ – ЦИ, сякаш за да разкрие съгласието и единомислието между Пастира и Неговото паство.

2.2. Име на двадесетата глаголическа буква ⰑⰛⰟⰲⰟ и нейната символика

Във всички абецедари, които дават и имената на писменàта, двадесетата буква е засвидетелствана с наименованието ⰑⰛⰟⰲⰟ (вж. по-горе).

От синоптичната таблица на азбучните акростишни творби, привлечени в нашето изследване, се вижда, че като репрезентативни думи за *с* са използвани сумарно шест акронима, в т. ч.: две съществителни – слово (в 6 употреби) и сила (веднъж употребено);

---

[9] Срв. табелата с абревиатурата INRI на кръста. INRI е акроним на латинското IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM, което в превод значи „Иисус Назорей, Цар Юдейски“.

[10] ‘Глаголически паратаксис’/‘паратактичен ред’ наричам последователността на буквите в азбучната редица по съседство една след друга). ‘Глаголически синтаксис’/‘синтактичен ред’ пък е последователността на подредените в числови енеади букви според разположението по вертикала.

едно наречие – стоудно (еднократно употребено), едно прилагателно сѧтъ (също единична употреба), една служебна дума, по-точно предлог (съ) и съответстващата му представка съ- на морфологично равнище в състава на няколко глагола (сътеци сѧ, събьрати сѧ, сънѧти сѧ) – общо четири появи.

Азбучна молитва	Силоу приѧти, и моудрость Оу тебе
Рождествен акростих	Словеса пр҃рчьскаѧ їегѡ оуслыша Иродь виѳлеѡмьскааго црѣ ѧвльшасѧ на зем‘лига сказаѥма …
Богоявленски акростих, по изд. на Кл. Иванова	Сьтцѣм‘сѧ (по Хлуд. Сьберѣм се) вѣр‘ныи мыслиѫ ісь иѥдраиньскымь водамь пр҃рькь рс̃ …
Богоявленски акростих, по изд. на Б. Стипчевич	Сьнмѣм се вѣрны мыслиѫ Сьтцѣм‘сѧ вѣр‘ны виѳлеемь . да оуздримь соущоую (?) ц(а)ра
Заупокойни стихири	Съ сты̃ми си причьти безьгрѣшьне …
Ѧзъ преже о господе бозе начинаю вещати	Слово пр҃ркъ зъбыстсѧ и апслы проповѣда сѧ.
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ, 1 ред.	Слово твое истинно есть
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ, 2 ред.	Стоудно грѣхъ съдѣвающе
Ѧзъ есмь богъ	Слово безаконно возложисте на мѧ.
Ѧзъ есмь богъ первый	Словом слепыхъ прос(ве)тихъ.
Азбука за Адам	Слово бо мое красное, Ѧдамово ж нелѣпоство на кр(е)стѣ раздрушоу.

От таблицата се вижда, че в преобладаващия брой случаи (6 от всичките 11) като акроним се явява думата ⷭⷧⷪⷮⷪ, която би могла да визира:

- Божието Слово – в първата редакция на молитвата „Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ“, за която Фр. Мареш предполага, че е автентичният Константин-Кирилов азбучен акростих, съкратен по-късно с дидактична цел само до началните думи от всеки ред; в „Азбука на Адам“.
- пророческото слово, което пак е Божието слово, само че произнесено през устата на пророк – в Рождественския акростих на св. Климент Охридски и в „Ѧз преже о господе бозе начинаю вещати“
- слово в неговата обиходна употреба като синоним на думата глаголъ – „Ѧзъ есмь богъ“, „Ѧзъ есмь богъ первый“.

Акронимът ⷭⷧⷪⷮⷪ е един от основните концепти в библейската теология. Божието Слово и Божията Премъдрост не са природни свойства на Божеството, Негови неотменими атрибути, без които Бог е немислим. Те са самата Му онтологична същност, и, мислени в целокупна неразделност, се ипостазират във Второто лице на Божествената Триада, Божият Син, съсъществуващ изначално и вечно с Отец. Чрез Божието Слово

било сътворено всичко; То било изпратено на земята, за да разкрие Божията воля, и се върнало обратно при Бога, щом изпълнило мисията си. В Новия завет, и по-конкретно в евангелието на св. ев. Йоан Богослов, ясно е очертана личността на извечно съществуващото Слово – Премъдрост Божия.

Под ΛΌΓΟΣ в древна Гърция били разбирани не само думата и изречението, но също така и техния смисъл, значение. Нещо повече – ΛΌΓΟΣ е разумът и разсъдъкът, родил тази мисъл, и, най-вече, дълбоката същност на Едно Висше Същество – Самия Бог и Неговото Божествено Слово. За стоиците речта е иманентният разум в световния порядък. Именно въз основа на тези идеи църковните отци и богослови изграждат библейската доктрина и теология на Бог-Слово. Тя почива върху символната интерпретация на Логоса като проявяващите се смисъл и целесъобразност в природата и непрекъснатото създаване на действителността, като истината и светлината на личните същества, без да игнорира, разбира се, вярата, устремена към Въплътилия се Божи Син. Словото, по думите на Ж. Шевалие и А. Геебрант, е „най-чистият символ на проявата на човека – на този, който се мисли и се самоизразява, или на този, който бива познат и описан от друг“ (Шевалие, Геебрант/Shevalie, Geerbrant 1996: 377).

Що се отнася до литеронима на двадесетата буква, от изследователите, изучавали символиката на глаголическите букви, Фр. Винке и Р. Детрез приемат, че с него се назовава Божественото откровение, ипостазирано чрез въплътилото се Второ Лице на Пресветата Троица (Димитрова/Dimitrova 2026: 141).

Л. И. Савелиева тълкува буквеното име ⷣⷖⷕⷘⷕ в по-общ смисъл – като ‘реч, заповед’ (Савельева/Savel'eva 1994: 21, Димитрова/Dimitrova 2021: 130).

Л. Б. Карпенко изтъква съответствието между литеронима ⷣⷖⷕⷘⷕ и определени пасажи от Св. Писание. Освен Йо 1:1 тя посочва и други цитати от Свещеното писание и средновековната богословска книжнина, особено такива, в които думата ⷣⷖⷕⷘⷕ се съчетава с определението ⷦⷘⷬⷔⷣⷕ, с друга сродна дума от същия корен или пък концептуално близка (Карпенко/Karpenko 2004: 99):

> Евр 2: 2 *Возвещенное слово было твердо* (според българския синодален превод: *… изреченото … слово излезна вярно* …)
> Пс. 118:38. *Утверди слово Твое* (според българския синодален превод: *Утвърди словото Си*).
> ⷣ⷗ⷖⷘⷕ ⷂⷘ ⷋⷋⷖ Богъ ⷃ⷗⷗ъ Супр 379: 3.

Ж. Вереекен, която изследва евентуалната връзка на буквения именослов в Азбучната молитва на Константин Преславски с еврейските азбучни псалми, отбелязва, че репрезентативната дума за буквата С в това произведение, чието авторство тя отнася към Константин-Кирил Философ, не съответства на значението на еврейската дума *самех* „укрепване“, „подкрепа“. Според нея точен еквивалент на еврейския литероним е по-скоро наименованието на 21-ата буква ⷪ (Вереекен/ Vereeken 1995: 12).

Х. Миклас посочва като алтернативен акроним за буквата ⷭ освен ⷣⷖⷕⷘⷕ също и думата ⷋⷆⷦⷐ (Miklas 2007, abb. III, Димитрова/ Dimitrova 2021: 122).

2.3. Име на двадесет и първата глаголическа буква ⷦⷘⷬⷔⷣⷕ и нейната символика

Според всички абецедари, отразяващи названията на писменàта, името на двадесет и първата буква от старобългарските азбуки е ⷦⷘⷬⷔⷣⷕ, което би могло да бъде прилагателно име в ср. р. или наречие ‘твърдо’ (вж. синоптичната таблица на абецедарите по-горе). Не така еднозначно стои въпросът обаче при различните азбучни произведения, достигнали до нас. Както може да се види от приведената таблица, за

разглежданата тук буква в тях се използват доста разнообразни акроними в зависимост от това какъв е общият контекст на произведението.

В единадесетте азбучни акростиха, привлечени за съпоставката, като акроним на *т* са използвани сумарно осем думи от шест словообразователни основи. В една трета от произведенията (общо четири) срещаме имена от корена тврьд- (тврьдъıи, тврьдость), а в още три е налице дума от корена трепет- (трепетъ, трепетьнъ). В две акронимичната функция се изпълнява от местоимението тъı, а в останалите три – от други контекстуално обвързани думи (тоуча, терновъ, тростьı).

Азбучна молитва	Тъı бо даѥши, достоиномъ силоу
Рождествен акростих	Трепет‘но сѧ дивѧть херовимь и серафимь, силы и власти и прѣстоли …
Богоявленски акростих (по изд. на Кл. Иванова)	Трепетомь ѡ҃рьжимь рⷱ пр҃ча …
Богоявленски акростих (по изд. на Б. Стипчевич)	Трепетомь ѡ҃рьжимь рⷱ пр҃ча … Тоуча на роуно, ꙗкоже прркъ рече
Заупокойни стихири	Тъı живымь ѥси цр҃ь …
Ѧз преже о господе бозе начинаю вещати	Твердость стыѧ трцѧ оувидехом воплощениемъ вл҃дчнмъ.
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ (1 ред.)	Тверда роука твоа, владыкw
Ѧзъ есмь всемоу мироу свѣтъ (2 ред.)	Терновъ венець възложиша на мѧ
Ѧзъ есмь богъ	Тростію по главѣ мѧ бисте
Ѧзъ есмь богъ первый	Тверда камени водыцы не испѫстих вам
Азбука за Адам	Твердый заклѣпы адовы воскр(є)с(є)ньем своим раздрушоу.

От изследователите на буквените имена Х. Миклас отбелязва като основни алтернативни названия на *т* ТВРЬДО и ТРЄПЄТЪ (Miklas 2007, abb. III; Димитрова/ Dimitrova 2021: 122).

Интересно предположение изказва Ж. Вереекен за евентуална семантична връзка между имената на буквите ѯ (СЛОВО) и ѫ (ТВРЬДО) от старобългарската азбука и ס (САМЕХ) от староеврейската, което се превежда на гръцки βοήθεια, а на латински: adiutorium (у бл. Йероним) и firmamentum (у св. Амвросий). Всички тези тълкувания според изследователката са очевидна препратка към значението на еврейската дума סָמַךְ ‘укрепване’, ‘подкрепа’ (евр. semech), която съответства на старославянското оутврьжденнıе, влязло в азбучниците като наименование на буквата тврьдо. Именно то според нея е точният славянски еквивалент на САМЕХ, а не акронимът СИЛА, с който е представена в Азбучната молитва двадесетата буква от азбуката на Константин-Кирил. Ж. Вереекен изтъква още, че *подкрепа* и *помощ* са ключовите думи и на строфата САМЕХ от азбучния Псалом 118, в който неколкократно се срещат наименования, тематично свързани с тези понятия. Заслужава да се отбележи обаче, че в края на строфата е употребена и думата *трепери* която, както отбелязах по-горе, също принадлежи към репрезентативните думи на двадесет и първата буква в Константин-

Кириловата азбука, бидейки своеобразен контроверс на понятията *утвърждавам* и *подкрепа*.[11]

В. Йончев свързва буквеното наименование *твърд* (твърдина, опора) с формата на знака Т, която той оприличава на мост, подпора (Йончев/Yonchev 1997: 99).

Изказвани са различни становища относно значението на първата строфа от енеадата на стотиците в старобългарския азбучен акростих, съставена от имената на 19-ата, 20-ата и 21-ата буква: Рьци слово тврьдо. Белгийските учени Ф. Винке и Р. Детрез виждат в редицата на стотиците само пет познати имена – рци, слово, тврьдо, оукъ ‘учение, доктрина’ и името на 26-ата буква *х*, което според тях е Христосъ. Според тяхната интерпретация фразите в нея са свързани с разпространението на Божието слово на земята и се отнасят до есхатологични събития в бъдеще. Превеждат я *Казвай словото твърдо*. Този превод обаче значително се разминава с мнението, което изказват на друго място, че буквеното име ТВЄРДЬ означава непоклатимостта и мощта на Словото, обвързвайки тълкуването си с думите на Кирил в Пространното му житие, където той вдига тост пред хазарския хан в чест на Словото, утвърдило небесата. (Димитрова/ Dimitrova 2021: 141).

Според Л. Савелиева ТВРЬДО в контекста на първата строфа от третата енеада на старобългарския азбучен акростих означава ‘твърдо, истинно, неизменно’ В нейната интерпретация преводът на тази строфа гласи: *Изречи истинно слово*. (Савельева/ Savel'eva 1994: 21).

Всички известни ми мнения относно смисъла на тази привидно проста по своя строеж фраза приемат безпрекословно синтактичното отношение, че слово е пряко допълнение на сказуемото рьци. Разногласия има единствено при интерпретацията на тврьдо, веднъж осмисляно като определение към слово, друг път – като наречие, поясняващо глагола рєци. Оттам насетне следват вариации в превода на думата, доколкото, отнесена към слово и рьци, тя добива метафорична семантика, която би могла да има твърде разнообразни нюанси на значение. Но различие може да има и в разбирането на думата слово, която би могла да визира различен денотат. На тази база получената от имената на първите три букви в енеадата на стотиците строфа РЦИ СЛОВО ТВРЬДО би могла да се разбира в различни смисли:

- в смисъл *Изречи твърдо (непоколебимо) слово*, т. е. словото, изричано от този, към когото като към свой ближен се обръща авторът на глаголическия акростих, да бъде такова – твърдо. В този случай думата СЛОВО е в обиходната си употреба като синоним на старобългарската дума глаголъ.
- в смисъл *Изречи (своето) слово твърдо (непоколебимо)*, където субектът и обектът се разбират както в първия прочит като ближният и неговото слово и

[11] Пс. 118: 112. Наклоних сърцето си да изпълнявам Твоите наредби навеки, докрай.
113. Човешките измислици мразя, но Твоя закон обичам.
114. Ти си моя з а к р и л а и мой щ и т; на Твоето слово с е у п о в а в а м.
115. Махнете се от мене, беззаконници, и аз ще пазя заповедите на моя Бог.
116. У к р е п и ме по Твоето слово, и аз ще живея; недей ме посрамя в н а д е ж д а т а ми;
117. П о д к р е п и ме, и ще се спася; и в Твоите устави непрестанно ще вниквам.
118. Ти поваляш всички, които отстъпват от Твоите наредби, защото техните хитрини са лъжа.
119. Ти отхвърляш нечестивците земни като сгурия, затова обикнах Твоите откровения.
120. От Твоя страх т р е п е р и плътта ми, и от Твоите съдби се боя.

само т*върдо* се явява пояснение на глагола, а не определение на прякото допълнение.

- в смисъл *Изповядай Словото твърдо (непоколебимо)*, където думата СЛѺВѺ назовава Второто Лице на Бога, а ТВРЬДѺ се възприема като наречие.
- в смисъл *Изповядай твърдото, неизменното Слово*, т. е, определението ТВРЬДѺ се отнася към Словото с главна буква, сиреч към Божествения Логос (като своеобразна препратка към Трисветата песен „Свети Боже, Свети Крепки, Свети Безсмертни, помилуй нас“, в която обръщението „Свети Крепки“ се отнася към Бог Син, наричан така, защото, приемайки нашата човешка природа, Той надви на кръста този, който имаше власт над смъртта и ни даде победа да го тъпчем.[12] Но Божието Слово е крепко и твърдо не само като Божия Сила, Творческа и Възстановителна, но също и по смисъла на Мк 13:31, където се говори за Неговата непреходност и вечност:

Мк 13:31 *Небе и земя ще премине, ала думите Ми няма да преминат*.[13]

Пак в същия смисъл фразата би могла да се преформулира и така: *Речи: „Словото е твърдо“*, където изразът „Словото е твърдо“ изпълнява, като цяло, допълнителна функция към императива Речи, а отношенията между думите вътре в него са на субект и сказуемно определение.

Кое тълкуване ще приемем, зависи от смисъла на следващата строфа, която ще разгледаме на друго място.

И така, в настоящето изложение се опитах да разгледам литеронимите на три букви от старобългарските азбуки не сами за себе си, а съотнесени с останалите семантични нива в системата на писмото, както и да мотивирам прочита им като концептограми от историческите им връзки със знаци от по-стари писмености. Предложената комплексна лингвистична и културологична интерпретация на името на всяка от анализираните букви, принадлежащи към реда на стотиците, както поотделно, така и в състава на азбучния акростих показва, че той е изпълнявал ролята на кратък катехизис (с частични формули, проповедни и свещеноисторически елементи от основни библейски наративи) и вероятно е служел в мисионерската дейност. По-нататъшните наблюдения върху имената на другите букви от старобългарските азбуки ще внесе още яснота по този въпрос.

ЛИТЕРАТУРА

Велчева 1985: *Велчева, Б.* Абецедар. – В: Кирилометодиевска енциклопедия. Т. 1. София: БАН, 20-26 (Velcheva 1985: *Velcheva, B.* Abetsedar. – In: Kirilometodievska entsiklopedia. T. 1. Sofia: BAN, 20-26).

Вереекен 1995: *Вереекен, Ж.* Названия глаголических букв и иудейско-христианская традиция. – Palaeobulgarica, XIX, № 1, 5-14 (Vereeken 1995: *Vereeken, Zh.* Nazvaniya glagolicheskikh bukv i iudeysko-khristianskaya traditsiya. – Palaeobulgarica, 19, № 1, 5-14).

[12] С думите *Светий Крепки* наричаме Бог Син - силен и всемогъщ както Бог Отец, чрез Когото всичко е станало и Който като човек страда и умря, но разруши ада и победи дявола чрез Своето възкресение. Трисвятое. Трисветое. Трисвета песен - Pravoslavieto.com.

[13] Вж. също Мт. 24:3, Лк. 21:33. Срв. и по отношение на писаното Слово:

Мт. 5:17. Не мислете, че съм дошъл да наруша закона или пророците: не да наруша съм дошъл, а да изпълня.18. Защото, истина ви казвам: докле премине небето и земята, ни една йота, или една чертица от закона няма да премине, докато всичко не се сбъдне.

Георгиев 1939: *Георгиев, Е.* Имената на старобългарските букви. – Известия на Историческото дружество в София, № 16–17, 134-151 (Georgiev 1939: *Georgiev, E.* Imenata na starobalgarskite bukvi. – Izvestiya na Istoricheskoto druzhestvo v Sofia, № 16–17, 134-151).

Демкова, Дробленкова 1968: *Демкова, Н. С., Н. Ф. Дробленкова.* К изучению славянских азбучных стихов. – В: Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы. Т. 23. Ленинград: АН СССР, 27-61 (Demkova, Droblenkova 1968: *Demkova, N. S., N. F. Droblenkova.* K izucheniyu slavyanskikh azbuchnykh stikhov. – Trudy Otdela drevnerusskoy literatury Instituta russkoy literatury. T. 23. Leningrad: AN SSSR,27-61).

Димитрова 2021: *Димитрова, И.* Глаголицата в съвременните изследвания. Теории за произхода на глаголицата. София: За буквите – О писменех (Dimitrova 2021: *Dimitrova, I.* Glagolitsata v savremennite izsledvaniay. Teorii za proizhoda na glagolitsata. Sofia: Za bukvite – O pismeneh). ISBN: 978-619-185-508-7.

Джамбелука-Коссова 1977: *Джамбелука-Коссова, А.* Черноризец Храбър. О писменех. София: БАН (Dzhambeluka-Kossova 1977: *Dzhambeluka-Kossova, A.* Chernorizets Hrabar. O pismeneh. Sofia: BAN).

Загребин 1981: *Загребин, В. М.* Заупокойные стихиры азьбуковне в сербском Требнике XIII века. – Археографски прилози, № 3. Belgrade: Народна библиотека Србије, 65-91. (Zagrebin 1981: *Zagrebin, V. M.* Zaupokoynye stikhiry az'bukovne v serbskom Trebnike XIII veka. – Arheografski prilozi, № 3, Belgrade: Narodna biblioteka Srbije, 65-91).

Иванова 1969: *Иванова, Т. А.* О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите. – Вопросы языкознания. XVII, № 6, 48-56 (Ivanova 1969: *Ivanova, T. A.* O nazvaniyakh slavyanskikh bukv i o poryadke ikh v alfavite. – Voprosy jazykoznaniya, Vol. 17, № 6, 48-56).

Иванова 2004: *Иванова, Т. А.* Глаголица: новые гипотезы (несколько критических замечаний по поводу новых исследований о первой славянской азбуке). – Труды Отдела древнерусской литературы. Том 56. Петербург: АН СССР, 78-93 (Ivanova 2004: *Ivanova, T. A.* Glagolitsa: novye gipotezy (neskol'ko kriticheskih zamechaniy po povodu novyh issledovaniy o pervoy slavjanskoy azbuke) – Trudy Otdela drevnerusskoy literatury. Tom 56. Peterburg: AN SSSR, 78-93).

Иванова-Константинова 1971: *Иванова-Константинова, Кл.* Два неизвестни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобългарски празничен миней. – В: Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София: БАН, 341–365 (Ivanova-Konstantinova 1971: *Ivanova-Konstantinova, Kl.* Dva neizvestni azbuchni akrostiha s glagolicheska podredba na bukvite v srednobalgarski praznichen miney. – V: Konstantin-Kiril Filosof. Dokladi ot simpoziuma, posveten na 1100-godishninata ot smartta mu. Sofia: BAN, 341-365).

Илиева 2014: *Илиева, Л.* Абецедар на славянска азбука, предхождаща глаголицата и кирилицата. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“. Доклад, четен на Третия международен конгрес по българистика (София, 23-26 май 2013). (PDF) Абецедар на славянска азбука, предхождаща глаголицата и кирилицата (Ilieva 2014: *Ilieva, L.* Abetsedar na slavyanska azbuka, predhozhdashta glagolitsata i kirilitsata. Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“. Doklad, cheten na Tretiya mezhdunaroden kongres po balgaristika (Sofia, 23-26 may 2013). Conference Paper (Conference: Third International Congress of Bulgarian Studies, Sofia, May 23-26, 2013). (PDF) Абецедар на славянска азбука, предхождаща глаголицата и кирилицата).

Илиева 2025: *Илиева, Т.* Глаголическият семиозис в светлината на християнското учение или за иконичността на Константин-Кириловото мисионерско писмо. – Списание на БАН, т. 88, 6, 34-47 (Ilieva 2025: *Ilieva, T.* Glagolicheskiyat semiozis v svetlinata na hristiyanskoto uchenie ili za ikonichnostta na Konstantin-Kirilovoto misionersko pismo. – Spisanie na BAN, Vol. 88, № 6, 34-47).

Јовановић-Стипчевић 1981: *Јовановић-Стипчевић, Б.* Текстолошка условљеност састава и броја слова старословенске азбуке према стихирама на Рођење и Крштење у српском препису. – Археографски прилози, № 3. Belgrade: Народна библиотека Србије, 93-121 (Jovanoviћ-Stipcheviћ 1981: *Jovanoviћ-Stipcheviћ, B.* Tekstološka uslovljenost sastava i broja slova staroslovenske azbuke prema stihirama na Roћenje i Krštenje u srpskom prepisu. – Arheografski prilozi № 3. Belgrade: Narodna biblioteka Srbije, 93-121).

Йончев 1997: *Йончев, В.* Азбуката от Плиска, кирилицата и глаголицата. София: ARS Millenium MMM (Yonchev 1997: *Yonchev, V.* Azbukata ot Pliska, kirilitsata i glagolitsata. Sofia: ARS Millenium MMM).

Карпенко 1998: *Карпенко, Л. Б.* Семиотика глаголицы. – Славяноведение, № 6. Москва: ИСл РАН, 61-68 (Karpenko 1999: *Karpenko, L. B.* Semiotika glagolicy. – In: *Slavjanovedenie*, № 6. Moskva: ISl RAN, 61-68).

Карпенко 2004: *Карпенко, Л. Б.* Священная азбука Кирилла. Самара: Офорт (Karpenko 2004: *Karpenko, L. B.* Svyashchennaja azbuka Kirilla. Samara: Ofort). ISBN: 5-473-00016-9.

Куев 1968: *Куев, К.* Черноризец Храбър. София: БАН (Kuev 1968: *Kuev, K.* Chernorizets Hrabar. Sofia: BAN).

Кроули 2011: *Кроули, А.* 777. Каббала Алистера Кроули. Москва: Ланселот (Krouli 2011: Krouli, A. 777. Kabbala Alistera Krouli. Moskva: Lanselot).

Савельева 1994: *Савельева, Л. В.* Славянская азбука: дешифровка и интерпретация первого славянского поэтического текста. Проблемы исторической поэтики. № 3, 13-31. https://poetica.petrsu.ru/journal/article.php?id=2371 (Savel'eva 1994: *Savel'eva, L. V.* Slavjanskaya azbuka: deshifrovka i interpretatsiya pervogo slavjanskogo poeticheskogo teksta. Problemy istoricheskoy poetiki. № 3, 13-31).

Степанов 1991: *Степанов, Ю. С.* Несколько гипотез об именах букв славянских алфавитов в связи с историей культуры. – Вопросы языкознания, № 3, 23-45 (Stepanov 1991: *Stepanov, Ju. S.* Neskol'ko gipotez ob imenah bukv slavjanskih alfavitov v svyazi s istoriej kul'tury. – Voprosy yazykoznaniya, № 3, Moskva: Nauka, 23-4).

Шевалие, Геербрант 1995: *Шевалие, Ж., А. Геербрант.* Речник на символите. Т. 1. София: ИК „Петриков“ (Shevalie, Geerbrant 1995: *Shevalie, Zh., A. Geerbrant.* Rechnik na simvolite. T. 1. Sofia: IK „Petrikov“).

Шевалие, Геербрант 1996: *Шевалие, Ж., А. Геербрант.* Речник на символите. Т. 2. София: ИК „Петриков“ (Shevalie, Geerbrant 1996: *Shevalie, Zh., A. Geerbrant.* Rechnik na simvolite. T. 2. Sofia: IK „Petrikov“).

Ericsson 1970: *Ericsson, K.* The slavonic Alphabet a Credo. Das heidnishe und christliche Slaventum. – In: Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati. Hrsg. von Franz Zagiba. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 105-120.

Kiparsky 1964: *Kiparsky, V. O.* Tschernochvostoffs Theorie über den Ursprung des glagolitischen Alphabets. In: Cyrillo-Methodiana. Köln – Graz 1964, 393-400.

Mareš 1964: *Mareš, Fr.* Azbučna Mseń z rukopisu Státní veřejné knihovny Saltykovy-Ščedrina v Leningradě (sign. Q I 1202). (Původní text abecední básně?). – Slovo № 14, 5-24.

Marti, Veder 2000: *Marti, R., W. Veder.* Die Freiburger Diskussionsrunde zur Entstehung der Glagolica. – In: Miklas, H., S. Richter, V. Sadovski. Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. Wien: ÖAW, 227-243.

Miklas 2000: *Miklas, H. et al*. Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftcultur (ÖAW, Phil.-hist. Kl., Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abt. 41), hrsg. von H. Miklas unter der Mitarbeit von S. Richter und V. Sadovski. Wien: ÖAW.

Miklas 2007: *Miklas, H.* Schrift und Bild. Zur Darstellungsfunktion der Glagolica des Slavenlehrers Konstantin-Kyrill. – In: Vom Körper zur Schrift. Eds. M. Schnitter, E. Vavra, H. Wenzel. Sofia: Iztok – Zapad, 45-79.

Miklas 2018: *Miklas, H.* The Glagolica during the Time of Clement of Ochrid. – В: Св. Климент Охридски в културата на Европа. Доклади от международна научна конференция „1100 години от успението на св. Кл. Охридски“. София: БАН, 160-195 (Miklas 2018: *Miklas, H.* The Glagolica during the Time of Clement of Ochrid. – In: Sv. Kliment Ohridski v kulturata na Evropa. Dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsia „1100 godini ot uspenieto na sv. Kliment Ohridski“. Sofia: BAN, 160-195).

Samilov 1970: *Samilov, M.* Das glagolitische Alphabet. Das heidnische und christliche Slaventum. In: Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati. Eds. W. Hensel et al. Wiesbaden (= Annali instituti slavici VI), 98-104.

Vynke, Detrez 1992: *Vynke Fr., R. Detrez.* De l' Origine et de la Structure de l' Alphabet glagolitique. – Orientalia lovaniensia periodica. Vol. 23, 219-250.

ИЗТОЧНИЦИ

Христоматия 1974: Христоматия по старобългарска литература. Съст. П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова. София: Наука и изкуство (Christomatiya 1974: Christomatiya po starobulgarska literatura. Sast. P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova. Sofia: Nauka i izkustvo).

СтбР I, 1999: Старобългарски речник. Т. I. Отг. ред. Чл.-кор. Д. Иванова-Мирчева. София: Изд. „Валентин Траянов“ (StbR I, 1999: Starobalgarski rechnik. T. I. Otg. red. Chl.-kor. D. Ivanova-Mircheva. Sofia: Izd. „Valentin Trayanov“).

Библия 1940: https://biblehub.com/bul/psalms/119.htm [14.03.2026].

Библия 1992: Библия, сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет. София: Изд. Св. Синод на Българската православна Църква (Biblia, sirech knigite na Sveshtenoto pisanie na Vethiya i Noviya Zavet. Sofia: Izd. Sv. Sinod na Balgarskata pravoslavna Tsarkva). БИБЛИЯ – текст, тълкувания, беседи, наставления, библейски речник, карти и други ресурси Св. Писание - Pravoslavieto.com [04.03.2026].

Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1– 4. София: АИ „Проф. М. Дринов“ (Kirilo-Metodievska entsiklopediya. T. 1– 4. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“). Кирило-методиевска енциклопедия I-IV [27.02.2026].

Славянски библейски конкорданс и енциклопедия 1987. Съст. Ст. Банков. XXX: Изд. Духовен лъч (Slavyanski bibleyski konkordans i entsiklopediya 1987. Sast St. Bankov. XXX: Izd. Duhoven lach).

Migne, J.-P. Patrologiae cursus completus. Series Latina.T. 22. Sancti Eusebii Hieronymi, Stridonensis presbyteri opera omnia. 1845.

Телемапедия | Энциклопедия Телемы и Магии